

Kapitel

- 2 -

Hällekil, en by i Övre Ullerud vid Klarälvens östra strand i Värmland

Mark och vatten

Där byn Hällekil ligger är Klarälven bred och stränderna låglänta nedanför en brant älvbrink. En långsmal ö avskiljer det strömmande vattnet i storälven från den lugna vattenfåran innanför. Lillälven ger god möjlighet till att lägga till för båtar och för bryggor som där inte kan nås av de starkaste strömmarna. Älven, med riklig tillgång på fisk, källvatten och de lättodlade markerna i närheten var trolig anledning till att människor bosatte sig här en gång i tiden, kanske redan 1500 år före Kr. Se vidare häftet *Om Fasta fornlämningar och lösa fornfynd* (1939) Tord Ljungström.

All bebyggelse och odlad mark ligger ovanför älvbrinken. Den första bebyggelsen var låg och gårdarna låg tätt. Från bergen och skogen i öster sipprar öppna bäckar fram och där grundvattnet går i dagern blev brunnskar anlagda. Människor var beroende av varandra. Alla levde av vad mark och vatten kunde ge. Klimat och väderförhållanden var avgörande för överlevnad.

Med tiden blev gårdarna större och husen ligger numera avskilda från varandra. De odlingsbara markerna har fördelats och var gård är oberoende.

I våra dagar håller Lillälven på att krympa till en så kallad korvsjö - ett tecken på att serpentinförloppet fortsätter. Längst i söder, vid Äckera, krusar sig vattnet och vid lågvatten kan man se stenar sticka upp. Norr om Kölnabäckens utlopp, nappar harren på våren och den vitryggiga hackspätten är skyddad i Edeby naturreservat. I Hällekil är älven grund och bred. Djupet och strömfåran ligger på västra sidan vid Bergsäng och Mosserud. Där är strömmen så stark att den eroderar och drar ned stora shok av sand. Där det är långgrundt är den vita, lena sanden räfflad som sandsten. Lillälven rinner ut vid Äckera och om det är varmt får man lust att hoppa i. Vattnet är klart men mörkt. Det är tillräckligt djup för både simtag och metrev. Längre upp är Lillälven grund, nästan helt igenslammad. Det är bara vid högvatten som flödet är fritt. Sedan 1970-talet är det omöjlig att passera den med båt – både för slam och för nedfallna alstammar. Men Kodjupet består! En djuphåla som grundvattenströmmen från skogen i öster gröpt ur. Vattnet avlagrar slam och mineral från de näringsrika hyperitbergen och som bygger ett träsk där kabbelleka, harsyra och gullpudra trivs.

Utanför ön, Prästön flyter Storälven. Älven är mäktig och underlandet brett. Ett par hektar stort strandområde breder ut sig norr om ön. Här har nytt land byggts upp av sand från

uppströms erosionsområden. Strandängarna växer ständigt. Kanske är det ett par tunnland ny mark som lagrats upp under ett halvt sekel. Säv och tuvgräs är gömställen för fiskyngel i strandkanten. I torra sandbranter bygger backsvalan sina hålor. En bäck rinner ut vid Klarastrand. Bäckens avvattnar mossar och sankmarker i norra Hällekil.

Ovanför älvbrinken och öster om byggnader och åkrar i byn tar skogen och bergen vid. Berggrunden består mest av grå och strimmiga gnejser. Blåsippor och hasselbuskar visar var den blåsvarta hyperitberggrunden finns. Genom erosion och avrinning ger hyperiten markerna näring och kompenserar bristen på kalk i jorden. Matjordslagret är tjockare ju närmare gårdarna man kommer. Markerna är fria från sten och block, lättodlade, förutom allra närmast skogen där fukten och leran är besvärlig att odla. I Hällekil har bönderna brukat jorden sedan hundratals år. Fornfynd av stenyxor med skaftöga och gravhögar tyder på att människor vistats här kanske sedan mer än tusen år (*Fasta fornlämningar och lösa forngynd i Övre Ullerud*, Ljungström 1939).

Från norr till söder ligger Hällekilens gårdar ovanför den branta älvbrinken. Ravinerna vid Badhusbacken och Skeppunds dalen har nyttjats till allmänna körvägar ner till älven. Vid Åsbergets norra fot, vid Dalera, finns den mycket sällsynta växten sumpjordtunga (se avsnittet, "Ovanlig svamp ska räddas"). Vid Dalera finns också en milstolpe från 1700-talet.

Klarälven, Storälven, en vy söderut från nordspetsen av Prästön

Skog & Berg

Hällekils hemman famnas av stora skogar. I söder är östra och västra Åsberget en naturlig gräns till Edeby. Österut fortsätter berg- och skogsområdet till flera höjdplatåer, Kolbråten, Gräsåskullen och Gruvberget, berg som stupar brant ner mot Västra Örten. I nordost, och som avgränsning mot Butorp, höjer sig Långtjärnsberget och Bjurberget. Titåsbacken är gamla landsvägen österut mot Butorp och Älvsbacka. Hackabacken är den nyare från 1900-talet som nu är länsväg 812-813 mellan Olsäter och Butorp, avgränsar Hällekils hemman mot norr.

Så länge som skogsområdet nära byn betades av djur var markerna öppna och rika på lövträd, örter och bär. Där fanns bäckar med friskt vatten och där fanns torpstugor med folk som såg till att gårdsgårdarna fyllde sin funktion och att inga rovdjur fick härja. För övrigt värderades skogen lågt. Människor behövde ved till bränsle och timmer till byggnation därutöver hade skogen inget penningvärde. På 1720-talet överlät Hällekils hemman stora skogsskiften till församlingen inför nybyggnationen av Övre Ulleruds kyrka mot ”ständig befrielse från kyrkoskatt”. Vid slutet av 1800-talet sålde Hällekils hemman

den så kallade Hemsbogen eller Återvändsskogen som låg norr om Butorpsvägen och markerna runt sjön Gräsmangen i norr, till bruket AB Mölnbacka-Trysil.

Järnhanteringen behövde skogen. Den utvecklades i Värmland under 1600-1700-talen för att nå sin kulmen i slutet av 1800-talet. Träkolet användes på järnbruken för att förädla tackjärn till stångjärn. Skogarna närmast järnbruken tömdes på virke. Skogens värde ökade i takt med industrialiseringens utveckling.

L M Palmqvist skriver:

Tjärnar på Hellekihs hemsbog:

Fisktjärn, 3100 fot lång och 1550 fot bred; har klart vatten, vari finnes mycket god fisk i synnerhet gädda, mört och abborre. Tjärnets största djup är emellan 8-11 fot.

Ulfbergstjärn, Skimmelåns källa, är 2400 fot lång och 1100 fot bred med klart vatten, som hyser abborre, mört och så kallad sarvel. Har ett djup omkring 10 fot, med omväxlande sandig, gyttjig och bergig botten och land.

Långtjärn, 2400 fot lång och 1009 fot bred, med ett mörkt 10 fot djupt vatten, vari lever gädda, mört och abborre. Tjärnets botten och land är växlande mellan berg, gyttja och lera.

Lilltjärn, 1000 fot lång och 600 fot bred, belägen mitt emellan de två sistnämnda tjärnarna; har ett mörkt vatten med gyttjig botten och land med abborre och mört. Dessa tjärnar ligger på Helleorudsåsen.

Barbrotjärn och Klartjärn finns i närheten av Gräsmangen och Gelsviken; med mörkt vatten, gyttjiga land och botten; båda nära lika stora, med 1200 fots längd och 449 fots bredd, men utan fisk.

(1 fot = 0,296 m. Wikipedia)

Texten från L M Palmqvist är hämtad ur *En bok om Övre Ullerud*, (1947) Ljungström.